

Слід передбачити вичерпний перелік порушень законодавства про природні монополії в розділі IV Закону України “Про природні монополії”. Він має передувати перерахування мір юридичної відповідальності.

Варто внести зміни до ст. 16 Закону України “Про електроенергетику”, сформулювавши її в такій редакції: “Суб’єктам господарської діяльності, відносини яких регулюються цим Законом, згідно із Законом України “Про захист економічної конкуренції” забороняється зловживати своїм монопольним (домінуючим) становищем на ринку”.

Слід внести зміни до Закону України “Про електроенергетику” та низки відомчих нормативно-правових актах, замінивши посилання на застарілий Закон “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності” посиланнями на чинний Закон “Про захист економічної конкуренції”.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою підприємницького
та комерційного права Одеської національної юридичної академії
(протокол № 8 від 24 травня 2004 року)*

Біда К.М.,

*аспірант Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ КАСАЦІЇ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Розвиток касаційного способу перегляду судових актів в теорії процесуального права прийнято висвітлювати, починаючи з становлення французької системи правосуддя. Однак фактично система перегляду судових актів зародилася ще у Стародавньому Римі у вигляді апеляційного провадження, хоча первісно рішення римського суду не піддавалися оскарженню. Спершу прообразами апеляційного перегляду судових рішень стали системи реституції і veto, які були складовою частиною так званого “формулярного процесу”. У період функціонування формулярного процесу не існувало поділу судів на нижчі і вищі. Але згодом відбувається процес становлення інстанційної системи судів, сутність якої полягає у можливості перегляду рішення нижчої судової інстанції вищою, а відтак в кінці III століття сформувався інститут апеляції, який в результаті рецепції був сприйнятий насамперед у Франції, а згодом і в багатьох інших країнах Західної Європи. Так, Ордонансом короля Людовіка XIV 1667 р. судовому департаменту короля було надано право відмінити (касувати) незаконні рішення судів та повертати їх для нового обговорення в парламент. Цим Ордонансом прямо заборонялося розглядати справи по суті.

Відповідно після видання в 1738 р. Регламенту розгляду справ у Раді короля була зроблена спроба відмежувати апеляцію як спосіб перегляду рішень у зв’язку з судовими помилками у фактах від касації як способу перегляду судових рішень у зв’язку з порушенням матеріального закону чи процесуальної форми. Ці два способи знайшли своє закріплення в Цивільному

процесуальному кодексі Франції 1806 року, відповідно норми про апеляцію і касацію збереглися і в ЦПК Франції 1975 р¹.

Назва інституту касації, вперше закріпленого у французькій системі правосуддя, походить від французького дієслова “kasser” – ломати. За Французьким ЦПК 1806 р., касаційний суд - вища судова інстанція, яка здійснювала перевірку судового рішення тільки з погляду додержання норм права, тоді коли суди апеляційної інстанції як суди другої інстанції переглядали справи по суті, розглядаючи як питання факту, так і питання права, допускаючи при цьому подачу нових доказів, здійснюючи їх перевірку і оцінку².

Необхідно насамперед відзначити дві суттєві риси правового інституту касації, що розглядається, в його класичному вигляді. По-перше, цей інститут властивий інстанційній системі судочинства, при якій процедуру касації, порушувану за скаргою зацікавленої особи, здійснює спеціальний судовий орган, виконуючий виключно функцію перегляду, і який є вищою і кінцевою інстанцією, судові акти якої не можуть бути переглянуті в майбутньому³. По-друге, суд касаційної інстанції концентрує свої зусилля виключно на перевірці відповідності судового рішення правовим нормам, не досліджуючи судові докази, які були встановлені нижчими судовими інстанціями.

Таким чином, у Франції з прийняттям в 1806 р. ЦПК склалося два способи оскарження судових актів – апеляція і касація, а відповідно апеляційне та касаційне провадження для розгляду апеляційних та касаційних скарг. Така організація судоустрою і судочинства надавала апеляційним судам право як судам другої інстанції розглядати справу по суті як з позицій права, так і фактичних обставин, приймати нові докази, а також скасовувати рішення судів першої інстанції з направленням справи на новий розгляд або постановленням нового судового рішення. Водночас єдиному Касаційному суду надано право здійснювати лише перевірку судових актів, як правило, апеляційних судів, з позицій дотримання норм права, яка завершує судовий розгляд справ.

На відміну від Франції, в Англії хоч і не відбулася повною мірою рецепція римського права, але сформована в англійському праві апеляція загалом є дещо схожою на римську конструкцію. Вона полягає в тому, що функціонує апеляція з питань права та апеляція з питань факту, яка допускає перегляд вердикту присяжних з правом встановлення фактичних обставин справи. Очевидно, тому в процесуальному законодавстві переважної частини європейських держав не використовуються терміни “касація”, за винятком деяких країн, наприклад, Франції, Бельгії, Нідерландів⁴. Це, однак, не означає, що в країнах, в процесуальному праві яких формально не виділена касація, відсутня система перегляду судових актів. Вона існує, але має значні особливості, обумовлені організацією судової влади в країнах, які переважно утворюють так звану “англосаксонську правову сім'ю” (Англія, США, Канада та ін.) або країнах наближених до цієї правової сім'ї (наприклад Данія)⁵. Так, в Данії, де існує найбільш проста і струнка судова система, суди поділяються на три інстанційні рівні, а саме: муніципальні суди, вищі суди та Верховний Суд. Безпосередній розгляд цивільних (комерційних) справ за загальним правилом здійснюється в

¹ Див.: Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции. – К.: Истина, 2004. – С. 544.

² Борисова Е.А. Институт апелляции в гражданском процессе. - М.: Спарк, 1996. – С. 12,13; Борисова Е.В. Апелляция в гражданском (арбитражном) процессе. - М., 2000. – С. 37.

³ Боботов С.В. Правосудие во Франции. М., 1994. - С. 40.

⁴ Див. Конституции государств Европейского Союза. – М., 1999.

⁵ Див.: Шишкін В.І. Судові системи країн світу. Книга перша. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 243-259.

муниципальных судах (судах первой инстанции), а вышние суды являются апелляционной инстанцией, как в основном рассматривают апелляции на решения муниципальных судов. Верховный суд Дании рассматривает апелляции на решения, постановленные Высшим и Морским та Коммерческими судами Копенгагена, соответственно до процедуры апелляционного обжалования, восстановленной для высших судов. То есть тут есть место триинстанционная система рассуждения гражданских (коммерческих) дел.

Значительно сложнее судебная система судопроизводства в США, Великобритании, Канаде, ДНБ также утверждается в основном триинстанционная система рассуждения дел⁶. Так, Верховный суд США наделен юрисдикцией на "окончательную апелляцию" решений высших судов штатов (з дел федерального законодательства) та всех решений федеральных апелляционных судов. При этом Верховный Суд США рассматривает апелляционные жалобы только тогда, когда четверо из девяти судей дают согласие на их рассмотрение.

Таким образом, в таких странах кассацию заменяет фактически повторная (окончательная) апелляция.

Одновременно с кассационным формировался также ревисийный способ пересмотра судебных актов, который традиционно относится до судопроизводства Германии и Австрии. Ревизионное производство по немецкому та австрийскому статутам, подобно кассационному производству, мало на мету проверки законности решения, однако допускало не только отмену незаконного решения, а также возможность его исправления без передачи дела до нижнего суда для нового производства⁷. Таким образом, существенная разница между ревью и кассацией заключается в наделении высшей судебной инстанции полномочиями принимать решения по сути спора, если нарушения судов нижних инстанций были незначительными.

Интересно, что классическая кассация, присущая системе французского судопроизводства, с течением времени претерпела изменения, которые связаны с расширением полномочий этой судебной инстанции. Суть этих изменений заключается в том, что ныне во многих странах кассационный суд имеет право корректировать решения при применении соответствующей правовой нормы, не направляя дело на новое рассмотрение, если обстоятельства дела восстановлены судом первой инстанции⁸. В теории отечественного гражданского процесса советского и современного периодов также отмечается, что процессуальное законодательство надает суду кассационной инстанции право принимать новые решения по сути спора без направления дела на новое рассмотрение. При этом признается двойственный характер задач та целей деятельности суда кассационной инстанции, которые обусловлены как необходимостью обеспечения единообразия применения закона, так и потребностью защиты нарушенного права, непосредственного регулирования спорных отношений в суде кассационной инстанции.

Анализ исторического развития кассационного и ревисийного способов пересмотра позволяет выделить некоторые тенденции. В институте кассации, изначально сформированном в рамках той или иной системы судопроизводства, реализуется в большей степени определенная идеальная модель кассационного пересмотра, целью которой является обеспечение законности правозастосовочной практики всех нижестоящих судебных органов. По мере функционирования созданной модели становится очевидной необходимость внесения изменений в ее устройство. Идеальная модель кассации, созданная ранее, требует модернизации с учетом проблем, которые возникли в процессе ее функционирования.

Результатом модернизации института кассационного пересмотра становится изменение содержания полномочий и целей кассации, а также до появления новых. У суда кассационной инстанции при определенных условиях возникает право решать долю не только судебных актов нижестоящих судов, а также непосредственно влиять на

⁶ Див.: Там само. – С. 10-241.

⁷ Борисова О.А. Институт апелляции в гражданском процессе. – М.: Спарк, 1996. – С. 12-13.

⁸ Боботов С.В. Правосудие во Франции. – М., 1994. – С. 40.

спірні матеріальні правовідносини, приймати рішення по суті спору. Здійснення захисту порушеного права безпосередньо касаційною інстанцією стає все більш явною метою касаційного перегляду. Проходить зближення змісту касаційного і ревізійного способів перегляду, єдиною істотною відмінністю яких залишається заборона встановлення нових обставин і прийняття на їх основі нового рішення судом касаційної інстанції. В сферу діяльності касації поряд з питаннями права попадають тією чи іншою мірою і фактичні обставини справи, оскільки без встановлення останніх неможливе правильне застосування норм права до спірних правовідносин, прийняття в касації нового рішення.

Тривалий період становлення інституту касації в українській правовій системі відбувався в силу історико-політичних передумов в межах правової системи спершу Росії, а згодом – Союзу РСР.

Як відзначають дослідники, ще у XVIII столітті в Росії та Україні поряд з загальною системою цивільного судочинства почали формуватися спеціальні суди для розгляду торгових спорів – комерційні суди. Так, на території України у 1807 р. було створено комерційний суд в м. Одесі, згодом такі суди були створені також у Феодосії (1819 р.) та в Ізмаїлі (1824 р.). Імператором Російської імперії було визнано за необхідне створити повсюдно систему комерційних судів. Відповідно його Указом від 14 травня 1832 р. було затверджено Статут про судочинство, яким визначалася процедура розгляду торгових справ. У цьому Статуті інститут касації не здобув належного розвитку. Однак поряд з цим до розгляду торгових спорів застосовувалися також норми загального цивільного судочинства. У містах, де не існували комерційні суди, торгові спори розглядали Магістрати та Надвірні суди, які керувалися Статутом цивільного судочинства⁹.

Знаменною подією стало затвердження 20 листопада 1864 р. Статуту цивільного судочинства та Статуту кримінального судочинства (Судові палати), що знаменувало початок реформи судового законодавства. Окремі юристи того періоду прямо зазначали, що в сфері розвитку цивільного процесуального законодавства Росія випереджала деякі західноєвропейські держави¹⁰.

Однак ця реформа практично не торкалася засад торгового (комерційного) судочинства. При цьому передбачалося, що торгові спори розглядаються як відповідно до Статуту торгового судочинства, так і Статуту цивільного судочинства 1864 р.

Статут цивільного судочинства 1864 р. був позбавлений багатьох недоліків, притаманних Статуту 1857 р., яким передбачалась надзвичайно велика кількість судових інстанцій для проходження розгляду цивільних справ. Зокрема, встановлювалися три порядки судочинства (загальний, чотири головних і шістьнадцять особливих). Існували також особливі “сословные” судові установи як магістрати, ратуші, надвірні суди, що засвідчувало введення привілеїв у судочинстві для певних груп населення за майновою чи посадовою ознакою.¹¹

Звичайно ж, така організація судочинства була занадто громіздкою, бюрократизованою, а також спрямованою на об'єднання судової і законодавчої влади, судової і адміністративної влади, на що зверталася увага дореволюційними юристами¹².

⁹ Див.: Притика Д. Арбітражні суди в Україні: історія, сьогодення, перспективи розвитку // Право України. – 2001. - № 2. – С. 19-25.

¹⁰ Див.: Васюковський Е.В. Учебник гражданского процесса. – М., 1914. – С. 9.

¹¹ Див. дет.: Бочкарев В. Дореформенный суд // Судебная реформа / Под ред. Н.В. Давыдова и Н.Н. Полянского. – М., 1915. – С. 242-302.

¹² Нефедьев Е.А. Учебник русского гражданского судопроизводства. – М., 1904. – С. 10-15.

Відповідно судова реформа 1864 року, як вже зверталася увага в цивільно-процесуальній літературі, була спрямована, зокрема: на роз'єднання функцій судової та державної і адміністративної влади, введення принципів змагальності, гласності судочинства, ліквідацію канцелярської таємниці, введення двох судових інстанцій і касаційного суду¹³. Ці та інші нововведення в цілому мали позитивне значення для розвитку цивільного і торгового судочинства. Юристи того часу вже чітко усвідомлювали необхідність впровадження раціональної, не переобтяженої надмірною кількістю інстанцій системи судочинства.

Новий етап у розвитку цивільного та господарського судочинства розпочався після російської жовтневої революції 1917 року, коли Декретом № 1 II Всеросійський з'їзд Рад ліквідував усі судові установи, а Декретом про суд № 2 встановлювалося, що судові позови між казенними установами не допускаються¹⁴. В цей час фактично припинилися товарно-грошові відносини. Виникаючі розбіжності між підприємствами і організаціями вирішувалися вищими органами управління.

У зв'язку з переходом до нової економічної політики (НЕП) активізувалися товарно-грошові відносини і Президія Вищої ради народного господарства своєю постановою від 3 квітня 1922 р. утворила Арбітражну комісію при ВРНГ та арбітражні комісії при її місцевих органах. В Україні також були створені такі арбітражні комісії постановою Раднаркому УРСР від 16 листопада 1922 р¹⁵. Арбітражні комісії вирішували майнові спори підприємств і організацій, але як державні органи управління, а не як судові органи.

На початковому етапі створення системи розгляду господарських спорів законодавцем, а також органами управління здійснювались спроби реалізації ідеї безпосереднього використання правил і інститутів цивільного процесу для регулювання арбітражного провадження. Так, в 1923 р. були затверджені Правила провадження справ в арбітражних комісіях. В ст. 3 Правил прямо зазначалось, що провадження в арбітражних комісіях відбувається відповідно до правил провадження справ в загальних судах (народних, губернських, Верховному суді), з урахуванням особливостей, які викликаються категоріями справ, підвідомчих арбітражним комісіям. Відповідно такий підхід дозволяв використання касаційного перегляду рішень арбітражних комісій.

Після переходу країни до госпрозрахункових методів господарювання та договірної організації зв'язків між господарюючими суб'єктами постановою ЦВК і РНК СРСР від 3 травня 1931 р. було затверджене Положення про державні арбітражі, яким було передбачено створення органів державного арбітражу для вирішення майнових спорів між установами і організаціями усуспільненого сектора економіки¹⁶. Знову ж таки органи державного арбітражу включалися до системи органів державного управління. В 1960 р. Рада Міністрів СРСР затвердила нове положення про Державний арбітраж при РМ СРСР¹⁷, в якому зазначалося, що держарбітраж є органом по вирішенню господарських спорів між державними, кооперативними та іншими громадськими підприємствами, організаціями і установами. Однак реорганізація органів державного арбітражу не супроводжувалася формуванням відповідної системи господарського судочинства, фактично були відсутні нормативні акти ведення господарського процесу.

¹³ Проблемы науки гражданского процессуального права. – Харьков: Право, 2002. – С. 11.

¹⁴ СУ РСФСР. – 1917-1918. - № 26. - Ст. 347.

¹⁵ ЗЗ УРСР. – 1922. - № 48. – Ст. 713.

¹⁶ СЗ СССР. – 1931. - № 26. – Ст. 26.

¹⁷ СП ССР. – 1960. - № 15. – Ст. 127.

Разом з тим, відповідно до Положення про державний арбітраж при Раді Міністрів Української РСР від 30 травня 1974 р., передбачалась можливість перегляду прийнятих рішень в порядку нагляду головним арбітром арбітражу виконкому обласного і відповідного рівня, його заступником, а також аналогічними посадовими особами вищих арбітражів. Перегляд міг здійснюватись як за заявами сторін, так і за клопотаннями міністерств і відомств, а також за власною ініціативою головного арбітра та його заступників.

Згодом ситуація дещо змінилася у зв'язку з прийняттям в 1977 р. Конституції СРСР, в якій конституційно арбітраж визнавався державним органом. Відповідно до Закону СРСР "Про державний арбітраж в СРСР" від 30 листопада 1979 р. були прийняті Положення про державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР і Правила розгляду господарських спорів державними арбітражами¹⁸. Однак і в цьому випадку Держарбітраж залишився в системі виконавчо-розпорядчих органів, а Правила не стали актом арбітражного судочинства з його повноцінними процесуальними інститутами (наприклад, апеляції та касації).

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 18 лютого 1987 р. органи держарбітражу були виведені із системи виконавчо-розпорядчих органів, а Державний арбітраж при РМ СРСР був перетворений в Держарбітраж СРСР, Держарбітраж при РМ УРСР – в державний арбітраж УРСР. В свою чергу РМ СРСР своєю постановою від 16 квітня 1988 р. затвердила нове Положення про Державний арбітраж СРСР і нову редакцію Правил розгляду господарських спорів державними арбітражами. І у цьому випадку органи держарбітражу не набули статусу юрисдикційного судового органу, а Правила не набули ознак арбітражного процесуального акту. Таке становище проіснувало до введення системи арбітражних судів в умовах незалежної України.

Дещо по-іншому формувалися підвалини інституту касації радянського періоду в цивільному процесуальному законодавстві. Так, загальновідомим Декретом № 1 про суд від 24 листопада 1917 р. було ліквідовано стару судову систему і процес та водночас було започатковано основи касаційної системи оскарження рішень судів першої інстанції, що не вступили в законну силу. Вже в цей період не була сприйнята апеляція як інститут буржуазної правової системи¹⁹. Свій повний розвиток інститут касації отримав в Основах цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік від 10 квітня 1962 р. та прийнятих в їх розвиток цивільних процесуальних кодексів. Як зазначалося в радянській юридичній літературі, "радянська касація" стала новою формою оскарження рішень, відмінною від касаційного порядку оскарження рішень в буржуазних країнах²⁰.

Відповідно до Основ цивільного судочинства та Цивільного процесуального кодексу УРСР 1963 р. (ст.ст. 289-326) касаційне оскарження та касаційне опротестування утворили окремий правовий інститут і самостійну стадію цивільного процесу. Так, в касаційному порядку могли бути оскаржені (опротестовані прокурором) сторонами та іншими особами, які брали участь у справі, судові акти суду першої інстанції, які набрали законної сили, до вищої судової інстанції (наприклад, щодо рішень районного суду до обласного суду, щодо рішень обласного суду – до Верховного Суду України). Суд касаційної інстанції був зобов'язаний перевіряти справу у повному обсязі, не обмежуючись доводами, викладеними у касаційній скарзі чи протесті прокурора (поданні прокурора). Фактично судам касаційної інстанції надавалося також право

¹⁸ СП СССР. – 1980. - № 16,17. – Ст. 104.

¹⁹ Советский гражданский процесс / Под ред. Н.А.Чечина и Д.М.Чечота. – Ленинград, 1984. – С. 298.

²⁰ Там само.

керувати діяльністю нижчестоящих судів, здійснювати за нею контроль, що передбачалося в постановвах пленумів Верховного Суду СРСР від 8 жовтня 1973 р. № 14 “Про практику розгляду судами цивільних справ у касаційному порядку” та Верховного Суду України від 11 жовтня 1985 р. № 8 “Про практику розгляду судами України цивільних справ у касаційному порядку”²¹. За законодавством радянського періоду суд касаційної інстанції перевіряє законність та об’рунтованість рішень і не розглядає по-новому справу, тобто перевіряє цивільну справу в юридичному та фактичному аспектах²².

Що ж до повноважень касаційної інстанції, то у разі встановлення порушень, що є підставою для відміни рішення, то вищестоящий суд мав право: 1) скасувати рішення повністю або в частині і направити справу на новий розгляд в суд першої інстанції в іншому або тому ж складі суду; 2) скасувати рішення повністю або в частині і припинити провадження у справі або залишити справу без розгляду; 3) змінити рішення або винести нове рішення, не передаючи справу на новий розгляд.

Слід визнати, що господарське судочинство в Україні розвивається ізольовано від цивільного судочинства. В 1991 р. Законом України “Про арбітражний суд” була ліквідована система державних арбітражів і передбачено утворення арбітражних судів. Згідно з ст. 1 цього закону арбітражний суд визнавався незалежним судовим органом у вирішенні всіх господарських спорів, що виникають між юридичними особами, державними та іншими органами. Таким чином, органи арбітражу набули вперше статусу юрисдикційного судового органу. Для реалізації арбітражними судами поставлених завдань Верховною Радою України було прийнято 6 листопада 1991 р. Арбітражний процесуальний кодекс України (далі – АПК України), що вперше закріпив правові засади арбітражного (господарського) судочинства з окремими притаманними процесуальному законодавству інститутами та принципами.

Водночас Закон “Про арбітражний суд” та АПК України містили істотні вади і прогалини, які можна звести в основному до наступного: 1) Вищий арбітражний суд України, арбітражні суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя утворювали абсолютно самостійну і незалежну від загальної судової системи судову структуру, що сприяло утвердженню різних, а інколи і протилежних підходів у застосуванні одних і тих же положень матеріального і процесуального права; 2) арбітражним судам було надано право розглядати спори, що мали різну правову природу: комерційно-економічні, адміністративні (між суб’єктами підприємництва і органами виконавчої влади); 3) поява нерівності у захисті прав юридичних і фізичних осіб, оскільки спори суб’єктів корпоративних прав – юридичних осіб розглядалися арбітражним судом, а суб’єктів таких же прав – фізичних осіб – судами загальної юрисдикції за різними процесуальними правилами; 4) поява невиправданого антагонізму між правовими засадами арбітражного і цивільного процесуального судочинства, оскільки АПК України і Цивільний процесуальний кодекс України в багатьох випадках базувалися на різних організаційно-правових принципах; 5) відсутність інститутів апеляційного та касаційного провадження. Саме наявність таких принципових вад не дозволяє зробити висновок про те, що положення АПК 1991 р. відповідали загальноновизнаним стандартам розгляду господарських спорів. У зв’язку з поступовим рухом України до побудови правової і демократичної держави цілком очевидно, що і арбітражне судочинство вимагало вдосконалення.

²¹ Бюллетень Верховного Суду СРСР. – 1979. - № 5. – С. 12; Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних та цивільних справах. - К., 1995. – С. 415.

²² Див.: Цивільний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. – Харків: Одиссей, 2001. – С. 671.

Особливо гостро постала проблема подальшого вдосконалення арбітражного (господарського) судочинства після прийняття в 1996 р. нової Конституції України, якою, зокрема, встановлювалося функціонування в Україні системи судів загальної юрисдикції, побудованої за принципами територіальності і спеціалізації. Відповідно в 2001 і 2002 роках було прийнято низку надзвичайно важливих законів, які внесли зміни в побудову судової системи та у організацію судочинства.

Насамперед Законами України від 21 червня 2001 р. були внесені істотні зміни до Цивільного процесуального кодексу України, до Закону України “Про судоустрій України” 1981 р., а також до АПК України (одержав назву Господарський процесуальний кодекс), до Закону “Про арбітражний суд” (одержав назву “Про господарські суди”).

Реалізацію судової реформи було продовжено прийняттям Закону України “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 р., який вступив в силу з 1 червня 2002 р. Відповідно до нового законодавства систему судів загальної юрисдикції склали: місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України. До системи господарських судів увійшли: місцеві господарські суди, апеляційні господарські суди, Вищий господарський суд України. В результаті судової реформи до Господарського процесуального кодексу України були внесені норми про апеляційне провадження (розділ XII), про касаційне оскарження до Вищого господарського суду України (розділ XII¹), про касаційне оскарження постанов Вищого господарського суду України до Верховного Суду України (розділ XII²). Таким чином, є усі підстави вважати, що інститут касації в господарському судочинстві знайшов своє реальне втілення в українській правовій системі з 21 червня 2001 р.

Аналіз правових засад вперше введеного до ГПК України касаційного провадження дає підстави дати загалом позитивну оцінку інституту касації в господарському судочинстві, але і водночас впевнитися у необхідності подальшого його вдосконалення.

Насамперед викликає сумнів доцільність введення двох касаційних інстанцій – Вищого господарського суду України та Верховного Суду України. На думку С.В. Васильєва, це слугує гарантією захисту прав і законних інтересів юридичних і фізичних осіб, оскільки ніхто не застрахований від судової помилки внаслідок неправильного тлумачення закону чи недослідженості фактичних обставин справи²³. Однак з такими аргументами на користь двох касаційних інстанцій повністю погодитися не можна, оскільки само по собі кількісне збільшення переглядових інстанцій не зможе повністю забезпечити настання судових помилок. Більш перспективним уявляється шлях постійного вдосконалення матеріального та процесуального законодавства, організації господарського судочинства, підвищення професійної підготовки суддів тощо. Більше того, існування великої кількості переглядових інстанцій призводить до надмірного збільшення тривалості розгляду справ, матеріальних витрат тощо.

В цивільному процесуальному законодавстві після внесення до ЦПК України 1963 р. змін відповідно до Закону України від 21 червня 2001 р. визначено касаційною інстанцією Верховний Суд України. З огляду на це, на наш погляд, є неприпустимими такі принципи розбіжності у визначенні цивільним процесуальним та господарським законодавством касаційних інстанцій. Не вніс однозначності у вирішення цієї проблеми також Закон України “Про судоустрій України”, який вступив в дію з 1 червня 2002 р. Цим Законом передбачено створення самостійного Касаційного суду України у складі судової палати у цивільних справах, судової палати у кримінальних справах, військової судової палати (статті 32-37). Закон “Про судоустрій

²³ Васильєв С.В. Хозяйственное судопроизводство Украины. – Харьков, 2002. – С. 219.

України” визначив також вищим судовим органом спеціалізованих господарських судів Вищий господарський суд України (ст. 38), до повноважень якого віднесено, зокрема, розгляд в касаційному порядку справи відповідної судової юрисдикції. Водночас Законом встановлені повноваження Верховного суду України як найвищого судового органу, до повноважень якого віднесено, зокрема, розгляд у касаційному порядку рішень загальних судів у справах, віднесених до його підсудності процесуальним законом та перегляд в порядку повторної касації всіх інших справ, розглянутих судами загальної юрисдикції в касаційному порядку (ст. 47). У складі Верховного Суду України діють: Судова палата у цивільних справах; Судова палата у кримінальних справах; Судова палата у господарських справах; Судова палата в адміністративних справах. Таким чином, Закон “Про судоустрій України” не лише закріпив дволанкову систему касації в господарському судочинстві, але водночас поширив принцип повторної касації на перегляд цивільних справ касаційним судом України та Верховним Судом України. Однак на перешкоді створення Касаційного суду України став Конституційний Суд, який своїм рішенням від 11 грудня 2003 р. у справі № 1-38/2003 визнав такими, що не відповідають Конституції України, положення Закону України “Про судоустрій України” щодо утворення Касаційного Суду в системі судів загальної юрисдикції. Одним із аргументів на користь неконституційності утворення Касаційного суду, на думку Конституційного Суду України, є те, що за змістом конституційних положень ст. 125 і ст. 129 апеляційною інстанцією названі апеляційні суди, а касаційне провадження може здійснюватися у відповідних судах, визначених статтею 125 Конституції України, в якій визначені усі ланки судів загальної юрисдикції (Верховний Суд України, вищі спеціалізовані, апеляційні та місцеві суди). В принципі, з таким рішенням необхідно погодитись, оскільки дійсно Законом “Про судоустрій України” було введено самостійний судовий орган, не передбачений Конституцією України, хоча не можна не відзначити певну поверховість об’рунтування Конституційним Судом України зазначеного рішення.

У зв’язку з неконституційністю введення Законом “Про судоустрій України” норм про касаційний суд, постає питання і про конституційність повторної касації в господарському судочинстві.

У ст. 129 Конституції України записано, що до основних засад судочинства належать, зокрема, “забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом”. Із змісту цієї статті випливає, що в українському судочинстві встановлюються дві обов’язкові ланки перегляду судових актів – апеляційне та касаційне оскарження. З точки зору логічного тлумачення наведеної норми, можна припустити, що тут йдеться про одноразове, а не багаторазове апеляційне та касаційне оскарження. Однак якщо навіть вважати такий висновок юридично некоректним, то, на наш погляд, існування системи повторної касації є недоцільним, оскільки воно врешті-решт лише ускладнює судочинство, призводить, як уже зазначалося, до надмірних матеріальних витрат.

Нині на розгляді Верховної Ради України знаходиться три проекти нового Господарського процесуального кодексу (№ 4157 від 12.09.2003 р., автори – народні депутати М. Гапочка, М. Онишук та ін.; № 4157-1 від 26.09.2003 р., автор – народний депутат В. Мусіяка; № 4157-2 від 11.02.2004 р., поданий Кабінетом Міністрів України).

У законопроекті № 4157 касаційною інстанцією визначено Вищий господарський суд України. Водночас у розділі 10 передбачено перегляд постанов Вищого господарського суду України в порядку повторної касації Верховним Судом України за відповідними підставами.

Повторна касація передбачена також проектом ГПК України № 4157-1, але за більш широкого кола підстав для повторного касаційного оскарження у Верховному Суді України рішень Вищого господарського суду України.

Не передбачена повторна касація в урядовому проекті ГПК № 4157-2. Натомість в ньому введено інститут перегляду рішень Вишого господарського суду України Верховним Судом України у зв'язку з винятковими обставинами у разі:

- 1) виявлення неоднакового застосування судом касаційної інстанції одного і того ж положення закону чи іншого нормативно-правового акта;
- 2) визнання рішення суду міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною таким, що порушує міжнародні зобов'язання.

Наявність на розгляді Верховної Ради України трьох проектів нового ГПК свідчить про нагальну потребу в удосконаленні господарського судочинства, що викликано істотними вадами чинного ГПК та необхідністю завершення судової реформи. Проте нині вкрай важливо обрати найбільш оптимальні шляхи реформування усєї системи судочинства, у тому числі господарського. При цьому, на наш погляд, не можна при розробці нового ГПК не використати позитивні рішення, закладені в новому Цивільному процесуальному кодексі України від 18 березня 2004 р. При цьому особливо глибокого аналізу заслуговують норми про апеляційне та касаційне провадження, добре сформульовані у новому ЦПК. Новим для цивільного процесуального права є введення інституту провадження у зв'язку з винятковими обставинами. Відповідно до статей 353-354 нового ЦПК судові рішення можуть бути переглянуті Верховним Судом України після їх перегляду у касаційному порядку, якщо вони оскаржені сторонами (іншими особами, визначеними законом) з мотивів неоднакового застосування судами касаційної інстанції одного і того ж положення закону або визнання судового рішення міжнародною судовою установою таким, що порушує міжнародні зобов'язання України. Подібна норма, як зазначалося, закладена в урядовому проекті ГПК № 4157-2. Доцільно було б зберегти її у разі прийняття нового ГПК.

Не торкаючись усіх питань касаційного оскарження, вважаємо за необхідне насамперед правильно визначити його організаційно-правові засади. Аналіз історичного досвіду розвитку інституту, чинного та перспективного процесуального законодавства України дає підстави стверджувати про недоцільність і неправомірність існування повторної касації в господарському судочинстві. У зв'язку з цим нам уявляються найбільш ефективними два варіанти вдосконалення організаційно-правових засад касаційного оскарження.

Перший варіант полягає у можливості розподілу розгляду касаційних скарг (подань) між Вищим господарським судом України та Верховним Судом України. Наприклад, Верховний Суд України мав би розглядати касаційні скарги на рішення місцевих господарських судів, переглянуті в апеляційному порядку, якщо сума майнового спору перевищує 1 млн. грн., якщо стороною у справі є держава або органи виконавчої влади та в інших випадках, прямо визначених законом. Реалізація такої пропозиції сприяла б підвищенню ефективності розгляду касаційних скарг Верховним Судом України, переважаним переглядом судових актів у малозначних справах, наприклад, позови в яких становлять 10-50 тисяч грн.

Другий варіант полягає у тому, щоб єдиною касаційною інстанцією став Вищий господарський суд України, а щоб Верховний Суд України мав право на перегляд рішень Вишого господарського суду України за виняткових обставин, визначених у ГПК України, а також за ініціативою Голови Верховного Суду України або голови судової палати у господарських справах.

Однак реалізація запропонованих варіантів порядку касаційного оскарження можлива лише за умови вилучення з Закону України "Про судоустрій України" положень про повторну касацію рішень Вишого господарського суду України у Верховному Суді України.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою господарського права юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 9 від 11 червня 2004 року)*